

*Стасик М. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
Запорізького національного університету*

ОБРАЗИ-СИМВОЛИ В РОМАНІ В. ЯВОРІВСЬКОГО «У МЕНЕ ВЕЧЕРЯВ ІСУС. КНЯГИНЯ ОЛЬГА – ВЕЛИКА ГРІШНИЦЯ, ЯКА СТАЛА СВЯТОЮ»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню образів-символів у романі В. Яворівського. Автор доводить, що образи-символи – важливий і водночас дуже складний засіб розкриття позиції письменника. Використання символіки є одним із найскладніших і водночас одним із найбільш вишуканих, неординарних художніх прийомів. Часом те, що безпосередньо не говорить митець, доповнюють символи (числа, колір тощо), що розкривають характеристики того чи іншого героя.

Водночас, на думку автора дослідження, вони несуть у собі важливий психологічний зміст, характеризують настрій героїв, відображають особливості їхнього внутрішнього світу.

Образи-символи посідають важливе місце у структурі аналізованого роману В. Яворівського. Серед них на особливу увагу заслуговує образ змія, який є таким же суперечливим у світовій культурі, як і образ княгині Ольги. На не меншу увагу у творі заслуговує символіка кольору. Особливо впадає в очі частотність уживання автором роману жовтого і синього кольорів, які несуть у собі семантичну домінують гордості за нашу історію, вказують на її тяглість.

Використані в романі темні колоративи несуть у собі семантичну домінують ненависті, розорення, безладу і смерті. Чорний колір використовується переважно у значенні «ворожий», «негативний», «ганебний», «підступний». Можемо припустити, що письменник сприймає дійсність переважно через протиставлення двох груп кольорів – жовто-синьої і чорної, які, на нашу думку, виступають у творі символами добра і зла.

Окремої уваги заслуговують числа, використані в романі. Символіка чисел у романі В. Яворівського пов'язана з фольклорною та біблійною символікою. Числа-символи є засобом психологічного аналізу, за допомогою якого автор розкриває внутрішній світ головної героїні й особливості історичної епохи.

Письменник використовує не лише легко пізнавані числа-символи, а й такі, що вимагають від реципієнта уважно прочитання твору. Наводячи навіть «сухі цифри», прозаїк здебільшого наповнює їх символічним значенням.

Використані в романі символи сприймаються як органічний, невіддільний елемент роману, не спричиняють шкоди його сюжетній канві й відіграють важливу текстоутворювальну роль в ідіостилі роману.

Ключові слова: образ, символ, роман, колір, числа, сюжет.

Постановка проблеми. «Наполегливо шукаючи нових форм зображення/відтворення історичного минулого, сучасні автори прямують до художнього осягнення малодосліджених сторінок буття української нації у віках», – пише Олена

Мізінькіна [3, с. 70]. І одним із таких творців історичної прози є В. Яворівський, із-під пера якого у 2019–2020 рр. вийшло два історичні романи: «Іван окаянний» та «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». У першому йдеться про найдраматичніші дні правління гетьмана Івана Мазепи, у другому – про дивовижну постать в українській історії – княгиню Ольгу, яка посіла київський престол після смерті свого чоловіка князя Ігора (саме так у романі), змогла вижити і зміцнити свою державу.

Постать княгині Ольги є досить відомою для пересічної людини. Ще зі шкільних уроків історії всі ми добре пам'ятаємо легенду про її страшну помсту дерев'янам за смерть свого чоловіка, князя Ігора. Усі ці історичні факти / легенди є в романі, однак перед нами постає зовсім інша Ольга, Ольга, про яку ми ще не знали, яка проходить не просто складний шлях-переродження від язичниці до християнки, а шлях зміни моральних принципів, світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рецепція роману «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою» В. Яворівського поки що вельми скромна: кілька відгуків читачів розміщено в мережі Інтернет. Наведемо декілька з них: Олександр Кордонєць досить схвально оцінює роман і зазначає, що «автор робить сміливу спробу показати цю жінку з нового боку, мотивувати її вчинки, одним словом «олюднити» цього історичного персонажа». Вказує і на деякі «недоліки», з якими можемо погодитися, оскільки виглядають вони дещо штучно, у змалюванні образу княгині (знання грецької міфології, латинських прислів'їв, оперування політичними категоріями XX–XXI ст. тощо) [4]. Сергій Пшеничний підкреслює, що книга досить «гарно і збалансовано написана», у ній «шикарні» описи природи і досить своєрідна українська мова [4]. У такому ж компліментарному стилі написано й інші рецензії на роман. Їхні автори вказують на оригінальність творення образу головної героїні [5] та мову твору, яка «повністю абстрагує від реальності і немов переносить у той час» [4].

Як бачимо, читачі вказали на деякі особливості поетики роману, звернули увагу на оригінальність трактовки головної героїні та гарну роботу автора над мовою твору. Однак твір ще очікує на ґрунтовні розвідки літературознавців і мовознавців. Наше дослідження є першою спробою осмислення поетики роману В. Яворівського «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». Твір ще не був об'єктом дослідження інших авторів, що вказує на актуальність розвідки.

Мета статті – простежити функціонування символів у романі В. Яворівського, показати їхній вплив на формування

образів. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) виокремити образи-символи, застосовані автором у романі; 2) з'ясувати вплив символів, чисел, кольорів тощо, на формування образів.

Виклад основного матеріалу. Використання символів – давня традиція художньої літератури. Символ дає можливість письменнику наповнити твір додатковими відтінками, адже спрямований до смислової невичерпності.

Існують численні напрацювання у сфері функціонування символів у психології та художньому творі. До їх осмислення звертались у своїх розвідках С. Аверінцев, М. Бахтін, Р. Бехер, А. Квятковський, Д. Лихачов, А. Лосєв, Ю. Лотман, Е. Мелетинський, К. Мочульський, В. Тернер, В. Топоров, Дж. Трессідер, З. Фрейд, Ф. Шеллінг, К. Юнг та інші.

У своїх роботах вони виходили з того, що символ – це художній образ, який умовно відображає якусь думку, ідею, почуття тощо. Він передбачає «множинність трактувань», є багатозначним та містить декілька смислових відтінків значень [2]. Будь-який образ є символом більшої чи меншої міри узагальнення і, навпаки, всякий символ у літературі є образом [6, с. 115]. Однією з форм прояву символічних значень є повтор. Автор таким чином ніби сигналізує читачеві про можливий прихований смисл.

Образи-символи є тими ключовими вершинними точками, навколо яких концентрується дія роману «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». На нашу думку, роман В. Яворівського не призначений для швидкого читання. У ньому поставлені гострі моральні й філософські питання. Відчувається, що автор «очікує» на уважного і вдумливого читача, тому багато не договориює, дає можливість читачеві домислити, зробити висновок самостійно. Особливу увагу він приділяв саме символам як засобу, що дозволяє повернути об'єкт «дослідження» до читача певним, потрібним авторів боком.

У романі письменник переповідає історію княгині Ольги від моменту смерті її чоловіка Ігоря, до моменту хрещення княгині. Світовідчуття Ольги, її внутрішній світ допомагають розкрити саме образи-символи. Перші символи в романі трапляються вже на початку твору. Одним із таких є образ змія Мійки. Змій – давній і багатозначний символ, він такий же суперечливий і багатозначний, як і образ Ольги. Вона – з одного боку, жорстока правителька, яка мстить за смерть свого чоловіка: «<...> не помстишся Малові та древлянам за смерть князя Ігора – цього ніхто в князівстві не зрозуміє. І не пробачить тобі! Помста – це обов'язок» [8, с. 56], або: «Я чиню злочин чи акцію справедливості? Злочинну справедливість чи справедливий злочин?» [8, с. 73]; «Моя помста древлянам – це святий обов'язок жони, веління предків» [8, с. 143]. А з іншого боку, Ольга – любляча мати і мудра правителька, яка оберігає від міжусобиць свою державу, намагається навести у ній лад: «Треба, нарешті, якось унормувати дань до скарбниці та особисто князеві. Нехай кожне плем'я знає, скільки має віддати своїй державі. Тоді й князь на зайве не зазіхатиме <...>» [8, с. 210]. Загалом це відповідає смислового наповненню образу змія у світовій культурі. Змій, з одного боку, – це символ «злоби, люті, підступності, лукавства, знаряддя кари Божої, спокуси», а з іншого – це «символ мудрості» [1, с. 157–162]. Можна спостерігати спільні риси в цих двох образах. Смерть Мійки – це свого роду смерть Ольги-язичниці і народження Ольги-християнки: «<...> великій і сильній державі, що народ-

жується <...>, не гоже сидіти в поганських бур'янах і молитися ідолам» [8, с. 215].

Душевні переживання, зміни настроїв, наростання почуттів і пристрастей посідають одне із цільних місць у зображенні дійових осіб твору.

У структурі роману «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою» особливе місце належить кольоровій гама. Відомо, що естетика кольору є найбагатшим джерелом емоційних переживань людини. Кожен колір, поміщений у рамки конкретного контексту, може бути носієм різноманітної інформації, навіть ставлення до неї. Кольорове розмаїття – це один із можливих варіантів спілкування між людьми. Зважаючи на це, можна розглядати колір як один з оціночних емоційно-експресивних засобів художнього тексту. У розкритті образів своїх героїв, зображенні їхніх портретних характеристик В. Яворівський активно використовує символіку кольору. Колір у В. Яворівського – це показник національної приналежності, традиції, освіченості, характеру героя. Різноманіття слів-кологативів у романі дозволяє створити колірний «портрет», у якому відображаються національно-культурні й індивідуально-авторські уподобання. Від початку роману ми бачимо різнобарв'я кольорів, але вживаються вони переважно у прямому значенні для опису природи, портретів або емоційного стану героїв: «Мал згріб соболіну шапку з голови, на тім їякої чорною блискавкою майнув оселедець» [8, с. 10]; «Берези були білими й дужими» [8, с. 38]; «<...> знайшла в скрині чорну лляну матерію» [8, с. 54].

Та вже згодом (із 70-ї сторінки) читач може помітити, що все частіше й частіше з'являється поєднання синього і жовтого кольорів. Такі повтори виконують роль своєрідного маркера, що акцентує увагу на окремих елементах, персонажах твору: «Небесна ясінь залоскотала Ольжині зіниці, і вона побачила, як над її головою пропливає золотий струг із Дажбогом, золотий струг на синьому небі, на синій-синючій сварзі. На синьому золоте. Синьо-золоте <...>» [8, с. 70], або: «списи, що гострилися о сонячні промені та синюще небо над ними» [8, с. 135].

Для того, щоб показати національну ідентичність своїх героїв, В. Яворівський кількадесят раз протягом усього роману використовує поєднання жовтої і синьої барви. Таким чином письменник намагається показати тяглість української історії, її давність. В одному зі своїх інтерв'ю [7] він зізнається, що історія України для нього розпочинається від правління княгині Ольги. Саме тому, на нашу думку, митець активно використовує барви, які в подальшому стануть національними символами українців.

Розкриваючи образ Ольги як утілення мудрої правительки, державниці, письменник повсякчас в описі природи, побутових деталей, зовнішності героїв використовує жовту і синю барви: «Тілиста молодиця в голубій із жовтими розводами хустці <...>» [8, с. 80]; «Крильцями зчинила легкий вітерець, від якого захиталася вишита Улибою синіми й жовтими нитками фіранка. Посиділа на різьбленому з в'яленого бука стільчику-тризубці <...>» [8, с. 82]; «На ньому сиділа якась незнайома їй пташка із синім підгорлячком та золотавими крильцями. Вона підлітала до шиби, билася об неї дзьобиком і знову сідала на тризуб» [8, с. 99–100]. Очевидно, так прозаїк прагне передати не тільки багатство цього кольору, а й його символічність. Тому навіть очі Ольги мають відтінки національної барви: «Її вологі, різнокольорові (це було помітно навіть у надвечірних

світінках: фіолетово-блакитне та золотаво-буриштинове) зіниці <...>» [8, с. 119].

В. Яворівський розкриває ідею твору шляхом постійного створення контрасту. Наприклад, в описі побуту полян чи їхніх суперників древлян автор використовує теплі тони, які різко змінюються, коли він починає описувати звичаї чи побут мері, мокшів тощо. Це своєрідне протиставлення двох світів, двох культур. Ці деталі (жовтий, синій, тризуб тощо) стають важливими особливо тоді, коли протиставляються темним кольорам, які характерні для описів наших північних сусідів. Під час опису їх автор «не шкодує» емоційно забарвленої лексики: «Я не кликала їх, бо вони не належать до Русі й не мають права голосу на нашому вічі, це рада слов'ян-русичів, а вони – загублені в болотяних лісових нетрях угринські та фінські племена. Чужі нам у всьому. Що привело їх сюди з такої далекості? Що?» [8, с. 134]; «На півночі – відсталі від усієї Європи, але агресивні й зажерливі на чуже угро-фінські болотяні лісовики, яким Київ і весь полянський, сіверський, улицький, кривцицький, дулібо-волинський та інші світи сіплять очі» [8, с. 166]; «Ім тісно в їхніх лісах та болотах, хочуть простору, розмаху, їм хочеться чужого, вже освоєного, підкореного, обробленого. Хочуть родючої землі. Весь час міняють місце свого проживання. Кочівники, що гострять око на чуже. Агресивні, з манією величі» [8, с. 219]. У цих прикладах ми можемо побачити, що автор передає колір за допомогою створення асоціативних рядів («лісові нетрі», «на півночі», «болотяні лісовики», «лісах та болотах»), які забезпечують сприйняття читачем кольору без його називання. Таке протиставлення символізує боротьбу життя і смерті, порушує багатогранні філософські, культурологічні проблеми.

Отже, використання різних кольорів є одним з елементів його стилю і світосприйняття, служить для психологічного розкриття образу, мотивує особливості взаємин між персонажами, тобто кольори відіграють важливу текстоутворювальну роль в ідіостилі роману.

Окремо варто зупинитися на символіці чисел. Числа як символи завжди притягували своїм прихованим змістом, важливим для людини значенням. У романі В. Яворівського їх небагато, але більшість із них несуть у собі додаткові смисли, які не вичерпуються значеннями, що лежать на поверхні. Числа-символи дозволяють письменнику занурити читача в атмосферу, що панує у творі, наблизити до розуміння авторського задуму. Наприклад, не випадковим є те, що на початку роману письменник вказує нам на вік Ольги: «Володареві Київського княжого престолу Ігорові – шістдесят два. А мені – сорок» [8, с. 10]; «Її сорокарічна, ледь помітно засаюча врода <...>» [8, с. 198]. Названий числівник водночас надає твору особливого колориту, створює містичний, загадковий настрій, змушує читача замислитися. Адже відомо, що він є символом, у якому закладено натяк на кризовий, переламний етап у житті людини.

Подібні смисли притаманні й більшості інших числівників, якими послуговується митець у романі. Навіть нібито звичайні «сухі» цифри В. Яворівський наповнює символічним значенням. Для прикладу візьмемо числівник «три». Систематичне повторення цього числівника у творі вказує на його важливість для письменника, для розуміння змісту твору. Три – «символ духовного синтезу; щастя; багатства; Трійці; оберега; цілющості», – зазначають автори «Словника символів» [1, с. 805]. Подібна символіка закладена й у романі: «Три руни впали на

мою будучність, Зрадів Мал. Три» [8, с. 25]. Тричі карає Ольга древлян (закопує живцем сватів, спалює в лазні, знищує Іскоростень). Протягом свого життя головна героїня використовує три імені, а саме – Прекраса, Ольга, Олена, що, зрештою, символізувало три етапи її життя: «Ольга відчувала себе то Прекрасою, то княгинею Ольгою, то простою вдовою, але вперше відбувалася єдність їх трьох із душою Ігора» [8, с. 100]. Ольга «тричі занурювалася з головою» під час хрещення [8, с. 340].

Головна героїня бачить три символічні сни, і зрозуміло, що це не випадково. Вони розширили змістову перспективу твору, дозволили читачеві побудувати ланцюг асоціацій на основі авторських «підказок». Отже, символічні сни також мають важливе смислове навантаження, спонукують читача до висновків, які можна зробити, якщо проаналізувати їх. Узагалі сон, як композиційний прийом, потребує окремого дослідження в романі.

Використовує у своєму романі В. Яворівський й інші числівники, які наповнені символічним змістом. Серед них можна виокремити такі, як: «тринадцять», «чотири», «сім», «дев'ять». Тринадцять сватів прислав Мал до Ольги, що відразу ж змушує читача замислитися і натякає на можливий трагічний фінал.

Зважаючи на сказане, можна зазначити, що В. Яворівський, звертаючись до символіки чисел, впливає на свідомий і підсвідомий рівні сприйняття тексту. Під час проведення аналізу твору ми переконуємося, що багато чисел несуть у собі величезне символічне навантаження, допомагають нам краще зрозуміти ту чи іншу подію, усвідомити авторський задум. Простеживши за використанням чисел у романі, розуміємо, що автор використовує числа, щоб підкреслити найбільш важливі моменти у творі, щоб розкрити особливий сенс описуваних подій.

Але варто зважити й на те, що не завжди числа наповнені особливим символічним змістом. Подекуди автор використовує числові подробиці, щоб надати розповіді реалістичності: «Нарешті! Її запрошено до імператора! Завтра, 9 вересня 955 року від народження Ісуса Христа <...>» [8, с. 326].

Отже, уживання чисел у романі, з одного боку, допомагає розкрити риси характеру героїні, а з іншого, вказує на точні дати подій, підкреслює її реалістичність.

Висновки. На завершення зазначимо, що тяжіння до символів є характерною ознакою поезики роману В. Яворівського. У творі вони виконують важливі сюжетну, хронопомічну і психологічну функції.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, що ми проаналізували лише деякі символи, які, безперечно, не вичерпують усієї системи символів твору, однак, на нашу думку, стимулюватимуть подальші пошуки в дослідженні як роману В. Яворівського «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою», так і всієї творчості митця.

Література:

1. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. Коцура, О. Потапенка, В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / гол. ред. А. Волков. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=17585> (дата звернення: 07.12.2020).
3. Мізінкіна О. Семантика і символіка кольору в романі «Шестиднев, або Корона дому Острозьких» Петра Кралюка. *Рідний край*. 2017. № 2 (37). С. 70–76.
4. Рецензії. «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/u-mene->

vecherjav-isus-knjaginja-ol-ga-velika-grishnicja-jaka-stala-svjatoju.html#tab-reviews (дата звернення: 07.12.2020).

5. Рецензії. «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/u-mene-vecherjav-isus-knjaginja-ol-ga-velika-grishnicja-jaka-stala-svjatoju-2103636.html> (дата звернення: 07.12.2020).
6. Сучасний словник літературознавчих термінів / авт.-укл. М. Гетьманець. Харків : Ранок, 2003. 160 с.
7. Яворівський В. «Нам треба забрати нашу історію, і Росія залишиться голим королем». Інтерв'ю вів Роман Любарський. *Народне слово*. 20.12.2018. URL: <http://n-slovo.com.ua/2018/12/20/%D0%BD%D0%B0%D0%BC-%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D1%88%D1%83-%D1%96%D1%81-%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8E-%D1%96-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96/> (дата звернення: 07.12.2020)
8. Яворівський В. «У мене вечеряв Ісус. Княгиня Ольга – велика грішниця, яка стала святою». Київ : Брайт Букс, 2020. 344 с.

Stasyk M. Images-symbols in novel “Jesus dined in my home. Princess Olga – the great sinner, which has become sacred” by V. Yavorivsky

Summary. The article is devoted to the study of images-symbols in the novel by V. Yavorivsky. The author proves that images-symbols are an important and at the same time very complex means of disclosure the writer's position. The use of symbolism is one of the most complex and at the same time one of the most refined, extraordinary artistic techniques. Sometimes what the artist does not say directly is complemented by symbols (numbers, color, etc.) that reveal the characteristics of a hero.

Wherein, according to the author of the study, they carry an important psychological content, characterizing the mood of the characters, reflecting the peculiarities of their inner world.

Images-symbols take an important place in the structure of the analyzed novel by V. Yavorivsky. Among them, the image of a snake deserves special attention, which is as contradictory in world culture as the image of Princess Olga. The symbolism of color deserves no less attention in the work. The frequency of the author's use of yellow and blue colors, which carry the semantic dominant of pride in our history and indicate its longevity, is especially striking.

The dark coloratives used in the novel carry the semantic dominants of hatred, ruin, disorder and death. Black color is used mainly in the sense of “hostile”, “negative”, “shameful”, “insidious”. We can assume that the writer perceives reality mainly through the opposition of two groups of colors – yellow-blue and black, which, in our opinion, are symbols of good and evil in the work.

The numbers used in the novel deserve special attention. The symbolism of numbers in V. Yavorivsky's novel is connected with folklore and biblical symbolism. Numbers-symbols are a means of psychological analysis, with which the author reveals both the inner world of protagonist and the historical epoch.

The writer uses both easily recognizable numbers-symbols, and those that require the recipient to read the work carefully. Giving even “dry numbers”, the prose writer mostly fills them with symbolic meaning.

The symbols used in the novel are perceived as an organic, inseparable element of the novel, without harming its plot canvas and play an important text-forming role in the ideostyle of the novel.

Key words: image, symbol, novel, color, numbers, plot.